UDK 821.163.42”15”
811.163.42’282.2
Izvorni znanstveni rad
Rukopis primljen 16. IV. 2025.
Prihvaćen za tisak 3. VI. 2025.
https://doi.org/10.31724/rihjj.52.1.20

Sanja Perić Gavrančić
Institut za hrvatski jezik
Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
https://orcid.org/0000-0003-1543-8403
speric@ihjj.hr

NASL’JEDOVAN’JE NAKON MARULIĆEVA *NASLIDOVAN’JA* – ZAGONETKA RUKOPISA 74 IZ ARHIVA MALE BRAĆE U DUBROVNIKU

Anonimni rukopisni prijevod latinskoga spisa *De imitatione Christi* pod naslovom *Od nasl’jedovan’ja Isukrstova i od pogrde od svijeta* (1639.) već je sedamdesetih godina prošloga stoljeća privukao pozornost filologa ne samo zbog nepoznatoga prevoditelja nego i zbog nerazjašnjenih pitanja njegova odnosa prema Marulićevu *Naslidovan’ju* (1500.), koje se često promatralo kao prototipni tekst za kasnije hrvatske prijevode *Imitacije*. U radu se osporava teza da je riječ o slobodnoj redakciji Marulićeva čakavskoga teksta na dubrovački idiom i opisuju jezične, stilske i traduktološke značajke rukopisa koje otvaraju nove pretpostavke o polazišnom tekstu, a pitanje autorstva usmjeravaju u neočekivanom pravcu.[1]

1. Opis rukopisa

U zbirci rukopisa Arhiva Male braće u Dubrovniku pod signaturom 74 zaveden je rukopis *Četar libra Ivana Gersona od nasl’jedovan’ja Isukrstova i od pogrde od svijeta* anonimnoga autora.[2] Ispod naslova upisana je godina 1639., koja

[1] Ovaj rad donosi rezultate istraživanja provedenih i financiranih u okviru projekta *De imitatione Christi na trima stilizacijama hrvatskoga književnog jezika* – NextGenerationEU. Djelomice se temelji na knjizi Sanje Perić Gavrančić *Od nasl’jedovan’ja Isukrstova i od pogrde od svijeta (1639.). Anonimni dubrovački prijevod.* Predgovor, transkripcija i rječnik uz faksimil. Institut za hrvatski jezik. Zagreb. 2024., koja je jedan od rezultata rada na spomenutom projektu.

[2] Usp. Brlek 1952: 85–86.

se kao godina dovršetka rukopisa navodi i u bilješci na kraju teksta: *Svrha. Ragusae Anno D[omi]ni MDCXXXVIIII.* Rukopis obaseže 184 lista, glavni je tekst raspoređen na 359 stranica pisanih jednom rukom, a istom su rukom mjestimično dopisane pojedinačne leksičke izmjene. Izvan glavnoga teksta rukopisa prepoznaju se i intervencije pisane drugom rukom (i tamnijom tintom), kao što su ispravci u numeraciji poglavlja te oznake knjige i poglavlja na vrhu svake stranice, a ista je ruka vjerojatno dopisala i godinu 1639. na naslovnici.[3] U tim intervencijama Irena Bratičević (2025: 32) prepoznaje ruku isusovca Ivana Marije Matijaševića (1714. – 1791.), zauzetoga sakupljača dubrovačke književne baštine, čiji su urednički zahvati potvrđeni u nizu rukopisnih tekstova dubrovačke provenijencije (usp. Rezar 2006; Lupić 2014).

Na koricama kodeksa zabilježeno je da je pripadao biblioteci Orsata Sorkočevića – *Libri Orsato Sorgo* s datacijom iz 1747. godine, a na nepaginiranim su stranicama rukopisa s ranijom datacijom zapisana imena dviju vlasnica: osim bilješke na prvoj stranici – *Questo libro di Maria Sorgo in Sorgo*, na zadnjoj je stranici drugom rukom ponovno zapisano isto ime – *Maria di Marino Sorgo 1744 in Sorgo, 1744 na 2 Aprila*, a trećom rukom dopisano još jedno – *Catta di Marino Sorgo 1746*.[4]

Istražujući oznake ženskoga vlasništva na dubrovačkim rukopisima Irena Bratičević (2025) povezuje prethodno spomenute podatke o rukopisu u sljedećem zaključku: „Prema genealogijama, riječ je o majci i kćeri, Mariji rođ. Sorkočević (1697. – 1772.), koja se 1718. udala za Marina Sorkočevića, i Kati Sorkočević (1729. – 1803.), kćeri Marina i Marije Sorkočević. Budući da se u rukopisu AMB 74 javlja i ruka isusovačkog erudita i vrijednog čuvara književne baštine Ivana Marije Matijaševića (1714. – 1791.), koji je obrojčio poglavlja i zapisao godinu 1639. na naslovnici, očito je rukopis u drugoj polovici osamnaestoga stoljeća napustio kuću Sorkočević i dospio u Matijaševićeve ruke, a nakon njegove smrti u zbirku današnjeg Arhiva Male braće (Bratičević 2025: 32).”

[3] Na tu me činjenicu upozorila prof. dr. Irena Bratičević, kojoj zahvaljujem i na drugim dragocjenim komentarima.

[4] Osim spomenutih ženskih imena, na prvoj su stranici drugim rukopisom dopisana imena *Giuro Giuratovic* i *Giuro Giuriov* bez datacije. Za opis rukopisa usp. i Bratičević 2025.

2. Jezične značajke

Prema svemu što je dosad poznato, rukopisni tekst *Četar libra Ivana Gersona od nasl'jedovan'ja Isukrstova* prvi je potvrđeni štokavski prijevod latinskoga spisa *De imitatione Christi*, koji se od dvije godine mlađega prijevoda Bartola Kašića razlikuje na više razina, a ponajprije po jezičnim značajkama osobitim za dubrovački idiom.[5]

Premda bi za cjelovitu sliku jezika kojim je pisano *Nasl'jedovan'je* bio potreban zaseban i detaljan osvrt, opća se ocjena o izrazito dubrovačkim jezičnim odlikama toga teksta može donijeti već i na temelju nekoliko prepoznatljivih fonološko-morfoloških i leksičkih osobitosti: (i)jekavizmi u gramatičkim morfemima (*mudrijeh*, *poniženijem*), jekavski refleks jata u položaju konsonant ispred *-rě* (*potrjeba*, *prjeprostvo*), hiperjekavizmi (*manastijer*, *kavalijer*), promjena *v* > *b* (*brijeme*, *bremenit*), redukcija suglasničke skupine *-st* (*mudros*, *ludos*), morfološki umetak *-ez-* u pokaznim zamjenicama (*ovezijeh*, *tezijem*), morfološki umetak *-ava-* u prezentskim oblicima (*poznavam*, *davam*), nastavak *-u* za 3. l. množine (*govoru*, *činu*), umetanje vokala *-a-* unutar suglasničke skupine *-nt* u posuđenicama (*sakramenat*, *ungvenat*), dubrovački kolokvijalizmi (*ćaćko*, *vaskoličak*, *nebore*), leksički talijanizmi (npr. *simpličitâ*, *sikurtâ*, *martirio*, *mortifikacion*, *prozuncion, konsakrati*) i drugo. Upravo se po leksičkom sloju talijanizama najviše očituju razlike u odnosu na Kašićev štokavski tekst. Pritom treba istaknuti da su za većinu posuđenica iz talijanskoga jezika u tekstu *Nasl'jedovan'ja* u istom ili sličnom kontekstu potvrđene odgovarajuće hrvatske inačice, na primjer: *devocion – bogoljubstvo*, *pacijencija – ustrpljen'je*, *difeti – pomanjkan'ja*, *favola – priča*, *diferent – razlik*, *simplik – prjeprost*, *aparekjana – spravna*, *delektati se – radovati se* i slično. Leksička se raslojenost, osim u spomenutim dvostrukostima, ogleda i u potvrđenosti hrvatskih sinonimnih leksema, od kojih jedni potječu iz kolokvijalnoga, a drugi iz književnoga jezičnog repertoara i pojavljuju se na različitim mjestima, ali u istoj semantičkoj okolini, na primjer: *ćaćko – oče*, *vaskoličak – svekolik*, *Gospar* (*od svijeh anđela*) – *Gospodin* (*od anđela*), (*Kralj i*) *Gospar* – (*Kralj i*) *Gospodin* i slično.

[5] O obilježjima dubrovačkoga idioma starijih razdoblja usp. Lovrić Jović 2014.

Propuštanje elemenata pučkoga govora u jezik književne uporabne norme prepoznajemo kao često obilježje dubrovačke književnosti starijih razdoblja, a i po ostalim ovdje spomenutim jezičnim značajkama tekst *Nasl'jedovan'ja* ogledni je primjer dubrovačke štokavštine 17. stoljeća.

3. Problem autorstva latinskoga izvornika *De imitatione Christi* i njegovih vernakularnih prijevoda

O višestoljetnoj popularnosti i razmjerima recepcije znamenitoga srednjovjekovnog religiozno-poučnog spisa *De imitatione Christi*, priručnika namijenjenoga kršćanskoj pobožnosti i duhovnosti, svjedoči podatak „da se od tog djela sačuvalo preko sedamsto rukopisnih prijepisa, da je što u originalu što u prijevodima tiskano oko četiri do pet tisuća puta, da se i dan danas objavljuje i prevodi pa nam i to objašnjava intenzitet napora u proučavanju njegova nastanka i želju da se ono priskrbi nacionalnoj književnosti" (Tomasović 1975: 6).[6] Pitanje autorstva izvornoga spisa još uvijek nije u potpunosti razriješeno jer se u nekim izdanjima, većinom starijim, kao autor navodi kancelar pariškoga sveučilišta Ivan Gerson (1363. – 1429.), katkad i talijanski benediktinac Ivan Gersen (između 1200. i 1240.), u onima kasnijega datuma njemački augustinac Toma Kempenski (1380. – 1471.), a postoje i teorije o kolektivnom autorstvu.[7]

Na polemiku o autoru izvornoga spisa *Imitacije* osvrće se, primjerice, i Bartol Kašić na kraju svoga *Pisma od nasledovan'ja* (Rim, 1641.) napomenom o pogrešnoj atribuciji toga djela Ivanu Gersonu:

> *Za sve da ova pisma rečena i od mene istomačena zovu se Ivana Gersona ili Gersena ili Gesena ili Gessena istinom nijesu od ovezijeh učinjena, nego učinitelj od njih bi Toma od Kempisa, kanonik regular.*[8]

[6] Popis hrvatskih prijevoda *Imitacije* kronološkim redom od Marulića do 21. stoljeća donosi Bašić 2012: 10–25.

[7] Atribucija Tomi Kempenskom prevladava tek od 17. stoljeća (Morović 1972: 185). Više o latinskim i vernakularnim izdanjima spisa *De imitatione Christi* u Europi usp. Catalogue 1892. i monografiju Maximiliana von Habsburga *Catholic and Protestant Translations of the Imitatio Christi*, 1425–1650., osobito poglavlje *The printed world of the Imitatio Christi* (von Habsburg 2011: 179–198).

[8] U transkripciji prema Kašić 1641: 297.

Zamršena atribucija komplicira se činjenicom da mnogi rukopisni prijepisi, kao i tiskana izdanja latinskoga prototipa, u skladu sa srednjovjekovnim običajima ne bilježe ime sastavljača, a ondje gdje je ime ipak zapisano, ne može se sa sigurnošću utvrditi odnosi li se ono na pisca ili prepisivača.[9] Slične su dvojbe i nepoznanice oko autorstva pratile i vernakularne prijevode toga djela, koji su se diljem Europe počeli sastavljati i prije nego što je objavljen njegov latinski prvotisak 1470./1471. godine u Augsburgu,[10] pod naslovom *De imitatione Christi libri quatuor et de contemptu omnium vanitatum mundi*.

U tom kontekstu valja promatrati i anonimnost dubrovačkoga prijevoda o kojem je riječ u ovom radu, kao i atribuciju Ivanu Gersonu, koja je istaknuta u naslovu prve knjige *Nasl'jedovanj'a*:

> *Počinju prve knjige Ivana Gersona kandžilijera od Paridža, mnogo korisne i bogoljubne od slijeđen'ja Isukrstova i od pogrđen'ja od svijeh stvari svjetovnijeh*.[11]

4. Dubrovačko *Nasl'jedovan'je* u odnosu na Marulićevo *Naslidovan'je*

Za hrvatsku je književnojezičnu povijest sretna okolnost da sudbina nerazjašnjenoga autorstva nije mogla obilježiti pojavu prvoga potvrđenog hrvatskog prijevoda *Imitacije* jer se toga posla prihvatio Marko Marulić. Premda sačuvano samo u prijepisu, Marulićevo se *Naslidovan'je* često promatralo kao prototipni tekst u odnosu na kasnije hrvatske prijevode *Imitacije*, ponajprije

[9] Usp. Tomasović 1975: 5–6. Usp. i Bašić 2012: 6–7.

[10] Usp. Morović 1972: 185.

[11] Ulomci iz teksta *Nasl'jedovan'ja* u ovom radu navode se u transkripciji autorice prema rukopisu *Cetar Libra Ivanna Gersona od naslyedovania Isukarstova od pogarde od svieta* iz Arhiva Male braće u Dubrovniku (sign. 74), koja je objavljena u knjizi *Od nasl'jedovan'ja Isukrstova i od pogrde od svijeta (1639.). Anonimni dubrovački prijevod.* Predgovor, transkripcija i rječnik uz faksimil. Institut za hrvatski jezik. Zagreb. 2024.

Kašićevo *Nasledovan'je*,[12] što je uključivalo i pretpostavku da je ono moglo poslužiti kao predložak autoru dubrovačkoga *Nasl'jedovan'ja* iz 1639. godine.[13]

Na to je pitanje prvi pokušao dati odgovor Zvonimir Kulundžić, koji smatra da je anonimni autor *Nasl'jedovan'ja* prilagodio Marulićev čakavski tekst jeziku svojih sugrađana, što zaključuje na temelju usporedbe dubrovačkoga rukopisa s tekstom Marulićeva *Naslidovan'ja*, ističući da se „to vidi već iz samog *incipita*" (*Pocigniu parve chnigge Ivanna Gersona, kangiliera od Parigia*) koji se podudara s Marulićevim (*Počinju knjige Ivana Gersena, kancilira pariškoga*).[14] U nastavku Kulundžić ističe: „Usporedbom teksta u zagrebačkom kodeksu[15] i teksta ovog kodeksa, dolazi se do solidno fundiranog zaključka, da je to dosta slobodna redakcija Marulićeva prijevoda u dubrovačkom idiomu XVII. stoljeća (Kulundžić 1977: 508)."

Imajući na umu učinak Marulićeva literarnoga autoriteta, Kulundžić polazi od sasvim opravdane teze da je tekst Marulićeva *Naslidovan'ja* „kolao među tadašnjom čitalačkom publikom i među književnim ljudima, koji su ga širili dalje prepisivanjem" (Kulundžić 1977: 505), pa je tako i u 17. stoljeću mogao biti dostupan mlađim prevoditeljima *Imitacije* kao egzemplarni tekst. To se uostalom podudara i s tezom Mirka Tomasovića da je Bartol Kašić pri sastavljanju svojega

[12] Pitanjem ovisnosti Kašićeve *Imitacije* o Marulićevoj bavili su se Hrvoje Morović u radu *Marulićev prijevod glasovitog srednjovjekovnog djela De imitatione Christi* (1972), Darija Gabrić-Bagarić u radu „De imitatione Christi" Tome Kempisa u Marulićevu i Kašićevu prijevodu (1977) i Julije Derossi u radu rad *Je li Bartul Kašić ijekavizirao Marulićev prijevod Kempenčeva djela De imitatione Christi* (1978). Mirko Tomasović u svojoj je traduktološkoj raspravi *Kempenac – Marulić – Kašić* utvrdio „da se po svim komparatističkim mjerilima verificira nedvojbena relacija između dvaju prijevodnih tekstova (Tomasović 1992: 125)".

[13] Hrvoje Morović upozorava da „bi trebalo proučiti rukopisni prijevod *Imitacije* što se čuva u dubrovačkoj biblioteci Male braće pod naslovom *Četar libra Ivanna Gersona od naslidovania Isukarstova i od pogarde od svieta* 1639. (Morović 1972: 189)". Julije Derossi ističe da je ostalo „niz pitanja na koja treba odgovoriti u jednoj budućoj svestranoj usporedbi između Marulićeva i Kašićeva prijevoda te prijevoda iz 1639." (Derossi 1978: 27), a Mirko Tomasović da bi „komparativnim istraživanjem trebalo ustanoviti koliko su naši razmjerno mnogobrojni stariji prijevodi *Imitacije* ovisni o Marulićevom (Tomasović 1975: 8)."
Ovdje treba spomenuti da je u razdoblju između Marulićeva i Kašićeva prijevoda poznata je još jedna hrvatska (tj. čakavska) prilagodba *Imitacije*, autora Atanazija Jurjevića (ili Georgičevića, lat. Athanasius Georgiceus), sastavljena u stihovima i tiskana u Beču 1629. godine.

[14] Ulomak iz dubrovačkoga rukopisa Kulundžić donosi u izvornoj grafiji, a odgovarajući Marulićev tekst u transkripciji.

[15] To je rukopis koji je danas u literaturi poznat pod nazivom *zadarski*, a prvi je put u cijelosti objavljen 1989. godine, kada su ga u transkripciji priredili Zvonimir Kulundžić i Julije Derossi. Tzv. *londonski* (djelomično sačuvan) rukopis objavio je u izvornoj grafiji i transkripciji Hrvoje Morović 1972. godine.

Nasledovan'ja konzultirao Marulićev prijevod (1992: 126).[16] Od izvanjezičnih okolnosti svakako bi bilo važno podsjetiti i na to da je spis *De imitatione Christi*, kao tekst koji donosi upute za duhovno usavršavanje redovnika, bez sumnje bio nezaobilazno samostansko štivo, stoga je sasvim moguće da se i Marulićev hrvatski primjerak toga djela našao u nekoj od biblioteka dubrovačkih samostana i bio dostupan anonimnom autoru kada je odlučio pisati tekst *Nasl'jedovan'ja*. Tu pretpostavku podupiru i istraživanja Ivana Lupića (2021) o prisutnosti Marulićevih djela u dubrovačkoj književnoj kulturi.

No bez obzira na sve spomenute okolnosti, koje mogu ići u prilog Kulundžićevoj tezi, čini se ipak da je on svoju argumentaciju temeljio na nesigurnoj pretpostavci, a to je da je piscu dubrovačkoga *Nasl'jedovan'ja* primarni odnosno polazišni predložak bio Marulićev tekst, ne uzimajući pritom u obzir mogućnost da je anonimni autor prijevod sastavio prema nekom drugom predlošku, latinskom ili talijanskom, koji su mu zasigurno bili dostupniji nego prijepisi Marulićeva rukopisa. Osim toga, izvjesna sadržajna podudarnost usporedno citiranih ulomaka dvaju prijevoda,[17] uz očekivane leksičke razlike, nije dovoljan dokaz za autorovu pretpostavku o „slobodnoj dubrovačkoj redakciji Marulićeva prijevoda" (Kulundžić 1977: 506), čak i ako uzmemo u obzir činjenicu da su ondašnji prevoditeljski postupci dopuštali slobodniji odnos prema izvorniku.[18]

Pitanju odnosa dubrovačkoga rukopisa prema Marulićevu *Naslidovan'ju* prvi je kritički pristupio Petar Bašić u iscrpnoj filološkoj studiji *De imitatione Christi u hrvatskim prijevodima* (2012). Traduktološku analizu dubrovačkoga prijevoda (Bašić 2012: 71–166) autor je usmjerio na korpus biblijskih navoda. Izdvojene citate iz latinskoga izvornika *De imitatione Christi* autor je ovjeravao u tekstu *Vulgate*, a zatim usporedio s njihovim hrvatskim inačicama u kronološkom slijedu: u Marulićevu *Naslidovan'ju* (1500.), dubrovačkom *Nasl'jedovan'ju* (1639.), Kašićevu *Nasledovan'ju* (1641.) te dodatno i u Kašićevu prijevodu *Biblije*.

Bašićeva analiza donosi zanimljive i vrlo važne podatke o osobitostima dubrovačkoga rukopisa, koje je autor zapisivao u podrubnim bilješkama odnosno

[16] Da je Bartol Kašić doista čitao Marulićeva djela, poznato nam je iz njegova predgovora *Ritualu rimskom* (Kašić 1640.), u kojem Marulića navodi kao jednoga od pisaca čija je djela imao u ruci (*kojih sam ja pisma imao u ruci*). Kašićev je *Ritual* tiskan u Rimu samo godinu dana prije njegova *Nasledovan'ja*.

[17] Kulundžić usporedno citira početak I. knjige i 7. poglavlje III. knjige iz Marulićeva *Naslidovan'ja* i dubrovačkoga *Nasl'jedovan'ja* (Kulundžić 1977: 506–507).

[18] Usp. Tomasović 1992: 122.

komentarima o statusu toga prijevoda prema latinskom predlošku *Imitacije*.[19] Iz autorovih bilježaka saznajemo da se dubrovački prijevod na mnogim mjestima „udaljuje od izvornika", da je ponegdje „vrlo slobodno preveden ili parafraziran", da su dijelovi izvornoga teksta često izostavljeni u prijevodu ili su pak dodani dijelovi koji „nemaju podloge u latinskom izdanju", kao i to da su katkad „pogrešno prevedeni".[20] Kao „vrlo smionu i radikalnu prilagodbu" dubrovačkoga autora Bašić (2012: 129) ocjenjuje prijevod znamenitoga navoda iz *Ivanova evanđelja* (6, 57), citiranoga u latinskom izvorniku *De imitatione Christi* (IV, 1) rečenicom: *Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in illo.* Odabrani je latinski citat, kao i ostali biblijski navodi, predstavljen i u usporedbi s Marulićevom inačicom:

Marulićevo *Naslidovan'je*:

Ki blaguje put moju i pije karv moju, u mni pribiva i ja u njem.

Dubrovačko *Nasl'jedovan'je*:

I ko ije kruh moj i pije čašu moju, stoji u meni, a ja u njemu.

Taj nam primjer može pomoći u razumijevanju prevoditeljskih polazišta dubrovačkoga autora. Prenoseći latinsku imenicu *caro* ('tijelo') kao *kruh* i latinsku riječ *sanguis* ('krv') kao *čaša*,[21] pisac *Nasl'jedovan'ja* otkriva da u svojem prijevodu nije vođen, bolje rečeno sputan, autoritetom i zadanošću biblijskoga teksta, u čemu se bitno razlikuje od Marulićeva prevoditeljskoga pristupa, koji se rjeđe upušta u slobodniju interpretaciju latinskoga izvornika kada je riječ o citatima iz *Svetoga pisma*. U Bašićevoj je studiji to potvrđeno i statističkim podatcima o učestalosti odstupanja od biblijskoga predloška: u dubrovačkom je prijevodu zabilježeno gotovo trostruko više leksičkih ispuštanja, dopuna i zamjena nego u Marulićevu tekstu (Bašić 2012: 162).

[19] Autor se u citiranju latinskih biblijskih navoda služio kritičkim izdanjem *De imitatione Christi. Libri quatuor. Edizione critica a cura di Tiburzio Lupo. Città del Vaticano.* 1982.

[20] Usp. bilješke u Bašić 2012: 74–155.

[21] Ovdje treba upozoriti na to da su na drugom mjestu i u drugom kontekstu potvrđene biblijske kolokacije 'jesti kruh' (*manducare panem*) i 'piti čašu' (*bibere calicem*): 1 Kor 11:27 *Itaque quicumque manducaverit panem hunc, vel biberit calicem Domini indigne: reus erit corporis, et sanguinis Domini.* (Stoga, tko god jede kruh ili pije čašu Gospodnju nedostojno, bit će krivac tijela i krvi Gospodnje.).

Dodajmo tomu i primjere odstupanja od latinskoga izvornika (i od Marulićeva prijevoda), koji nisu uključeni u Bašićevu studiju, a to su ulomci izvan korpusa biblijskih citata, odnosno naslovi poglavlja i primjeri iz glavnoga teksta dubrovačkoga *Nasl'jedovan'ja*.[22] Da je izvorni tekst parafraziran ne samo na leksičkoj i sintaktičkoj razini nego i na stilističkoj, potvrđuje nam primjerice naslov iz treće knjige *Imitacije*[23] u kojemu je anonimni autor metaforu *insurgunt verborum jacula*, koju Marulić prevodi kao *striljaju oštre riči*, zamijenio frazemom *zli jezici*:

De imitatione Christi (III, 46):

De confidentia in Deo habenda, quando insurgunt verborum jacula.

Marulićevo *Naslidovan'je* (III, 51):

Od uzdan'ja u Boga kada te striljaju oštre riči.

Dubrovačko *Nasl'jedovan'je* (III, 46):

Kako imamo imati ufanje u Boga od zlijeh jezika.

Takav postupak tumačimo kao autorovo nastojanje da tekst približi jezičnom iskustvu ciljane publike, vjerojatno dubrovačke redovničke zajednice, što se kao njegovo prevoditeljsko načelo potvrđuje u gotovo svim segmentima teksta *Nasl'jedovan'ja*. U tom smislu ovdje donosimo i nekoliko opširnijih primjera, kao što je ulomak iz 23. poglavlja prve knjige u kojem se redovnici za vrijeme duhovnih priprema upućuju na razmišljanje o smrti (*De meditatione mortis*, I, 23). U dubrovačkom je prijevodu ulomak u kojem se predstavlja niz nesretnih slučajeva sa smrtnom posljedicom usklađen s izvornikom i s Marulićevom inačicom sve do motiva razbojstva (lat. *latrocinio interiit*, Marulić: *pogibe od razbojnikov*), koji dubrovački pisac izostavlja, a niz nastavlja dodatkom nepotvrđenim u latinskom izvorniku, kao ni u Marulićevu prijevodu – *n'jekoga trijes triješti, n'jekoga lumbarda odnese*:

[22] U analizi koja slijedi latinski su citati navedeni prema latinskom izvorniku tiskanom u Veneciji 1538. godine: *Ioannis Gerson cancellarii Parisiensis doctorisque moralissimi Libellus de Imitatione Christi. Venetiis.* MDXXXVIII. Ulomci iz Marulićeva *Naslidovan'ja* navode se prema izdanju: Horvat, Marijana. 2024. *Od Naslidovan'ja Isukarstova i pogarjen'ja tašćin segastvitnjih Marka Marulića*. Institut za hrvatski jezik.

[23] Numeracija poglavlja u ovom se primjeru ne podudara jer su autori vjerojatno prevodili iz različitih predložaka u kojima je i numeracija različito provedena.

De imitatione Christi I, 23.

> *Ha stulte, quid cogitas te diu victurum, cum nullum diem habeas securum? Quam multi decepti sunt et insperati de corpore extracti! Quoties audisti a dicentibus, quia ille gladio cecidit, ille submersus est, ille ab alto ruens cervicem fregit, ille manducando obriguit, ille ludendo finem fecit, alius igne, alius ferro, alius peste, alius latrocinio interiit: et sic omnium finis mors est, et vita hominum tanquam umbra cito pertransit.*

Marulićevo *Naslidovan'je* I, 23.

> *O, prezpametniče, ča misliš da dugo živeš pokol nisi stanovit da ni današnji dan priživeš. Koliko jih je prihinjeno, i kad ne mnjahu jesu se s tilom razlučili. Kolikrat si slišao govoreći: Oni ubijen bi, oni se utopi, on svisoka patči proli možjane, on jidući okrepeni se, on šaleći konac učini, on pogibe u ognju, on od oružja, on od kuge, on od razbojnikov. I tako svih konac smart jest i kakono osin mimohodi človišji život.*

Dubrovačko *Nasl'jedovan'je* I, 23.

> *Ah, ludjače, što misliš da ćeš udugo živjeti ne imajući nijednoga dnevi stanovita. Ah, koliko ih se je mnogo privarilo i nenadno iz tijela izdahli? Ah, nebore, kolikokrat si čuo gdje povijeda da onogaj nožem ubodoše, a oni je utonuo, a oni je iz visoka vrat ulomio padši, a oni se udavi zalogajem, a oni se igrajući crknu? N'jeki ognjem, n'jeki gvozdjem, n'jeki kugom, n'jekoga trijes triješti, n'jekoga lumbarda odnese i takoj svakomu svrha smrt jest, a život čovječji kakono sjena brzo prohodi.*

Uporabom leksema *trijes* (‘grom’) i *lumbarda* (‘topovsko tane’) koji pripadaju jezičnom registru lokalnoga idioma, vokativnoga kolokvijalnog izraza *nebore* (‘nesretniče’, ‘jadniče’)[24] te uvođenjem etimološke figure *trijes triješti* (‘grom udara’) kao usmenoknjiževnoga retoričkog postupka,[25] anonimni pisac *Nasl'jedovan'ja* znatno se odmiče od knjiškoga izraza zadanoga latinskim predloškom.

[24] Usp. AR VII: 797–798.

[25] Izraz je potvrđen u usmenoj književnosti i narodnim poslovicama, npr. *Iz vedra te neba trijes triješti* (tj. udari grom). Usp. AR XVIII: 659.

U još značajniji prevoditeljski iskorak anonimni se autor upustio na početku 7. poglavlja četvrte knjige *Imitacije*, u kojoj se svećenicima daju upute za preispitivanje vlastite savjesti prije pružanja sakramenta pričesti (*De discussione propriae conscientiae*, IV, 7). Osim očekivanoga leksičkog udaljavanja od Marulićeva prijevoda, dubrovački prijevod pokazuje i znatno odstupanje od prototipnoga latinskog teksta. Izvorno razvedena rečenica znatno je skraćena na osnovnu poruku o potrebnoj poniznosti ('umiljenstvo', lat. *humilitas*) i poštovanju ('počten'je', lat. *reverentia*), uz terminološku prilagodbu latinske fraze *ad hoc sacramentum celebrandum, tractandum et sumendum* sažetijim talijaniziranim izrazom 'administrat sakramenat'.[26] No najveći otklon od izvornika svakako predstavlja zamjena neutralnoga diskursa u trećem licu upravnim govorom,[27] odnosno izravnim obraćanjem pretpostavljenom čitatelju ovoga vjerskog duhovnog priručnika: 'O, ti sačerdote!':

De imitatione Christi IV, 7. – *De discussione propriae conscientiae et emendationis proposito.*

> *Super omnia cum summa humilitate cordis et supplici reverentia, cum plena fide et pia intentione honoris Dei, ad hoc Sacramentum celebrandum, tractandum et sumendum oportet Dei accedere Sacerdotem*.

Marulićevo *Naslidovan'je* IV, 7. – *Od razabran'ja svisti svoje i od odlučen'ja poboljšati*.

> *Svarhu svega s velicim ponižen'jem sartca i prihiljenim počtovan'jem, s punom virom i pravom misal'ju počten'ja Božjega tribi je popu Božjemu pristupiti na služen'je tolika posvetilišća i na tican'je i vazetje njega*.

Dubrovačko *Nasl'jedovan'je* IV, 7. – *Od iskušen'ja svoje konšijencije i od razmišljan'ja*.

> *O, ti sačerdote, koji ideš administrat sakramenat, nastoj da svrhu svega ideš s velikijem umiljenstvom i počten'jem*.

[26] Vjerojatno je riječ o kalku prema talijanskom izrazu *amministrare il sacramento*.

[27] Na slične je primjere upozorio i Petar Bašić uz napomenu da „to preoblikovanje nije tako često pa bi po tome trebalo tražiti predložak što ga slijedi" (Bašić 2012: 163).

Kraj teksta *Nasl'jedovan'ja*, završni ulomak 18. poglavlja četvrte knjige, obilježen je istim postupkom promjene diskursa, ali s idejom još snažnijega učinka na čitatelje ili slušatelje. Pripovjedni tekst u trećem licu (*Deus aeternus, et immensus facit* 'Bog vječni i neizmjerni čini', *si talia essent opera Dei* 'da su takva djela Božja') transformira se u iskaz u prvom licu, u kojem je pripovjedni subjekt sâm Bog (*ja koji sam neizmjeran i vjekovit*...*činim*, *da su djela moja taka*). Tako oblikovan tekst svakako je zvučao sugestivnije nego latinski izvornik ili Marulićev vjerni prijevod:

De imitatione Christi IV, 18

> *Deus aeternus, et immensus, infinitaeque potentiae, facit magna et inscrutabilia in caelo et in terra; nec est investigatio mirabilium operum ejus. Si talia essent opera Dei, ut facile ab humana ratione caperentur, non essent mirabilia nec inscrutabilia dicenda*.

Marulićevo *Naslidovan'je* IV, 18.

> *Bog vičnji i nesmirni i neskončane moći čini velika i neiznašna na nebi i na zemlji; i ni iznašastja čudnovatih dilih njegovih. Da bi takova dila Božja da bi se mogla razabrati razlogom človičjim, ne bi čudnovata ni bi se zvala neizrečena.*

Dubrovačko *Nasl'jedovan'je* IV, 18.

> *Ja koji sam neizmjeran i vjekovit i od neobhićenoga mogućstva činim stvari čudne i koje se imaju iziskivat na nebu i zemlji i moja čudnovita djelovan'ja ne mogu se razumjeti ni poznati. Zašto da su djela moja taka, da se mogu poznati i razumjeti od ljucke pameti, ne bi se mogli zvati velika, čudna i slavna.*
>
> *I utoliko za ukrijepiti srce sinčero, sama je vjera dosta.*

Osobito je znakovita zaključna rečenica *Nasl'jedovan'ja*, za koju nema podloge ni u pregledanim latinskim predlošcima[28] ni u Marulićevu tekstu, a riječ je o

[28] Pregledana su starija latinska izdanja koja u naslovu navode ime Ivana Gersona, pariškoga kancelara: *Incipit liber primus Johannis Gerson cancellarii Parisiensis. De imitatione Christi. Augustae* [Augsburg] 1488.; *Joannis Gerson Parisiensis cancellarii doctorisque moralissimi De imitatione Christi. Venetiis* 1518.; *Joannis Gerson cancellarii Parisiensis doctorisque moralissimi Libellus de imitatione Christi. Venetiis* 1537.; *Joannis Gersonis cancellarii Parisiensis, doctorisque celeberrimi De imitatione Christi. Parisiis* 1573.; *Joannis Gersonis cancellarii Parisiensis doctorisque celeberrimi De imitatione Christi. Lugduni* [Lyon] 1579.

prijevodu latinskoga stiha *Ad firmandum cor sincerum, sola fides sufficit* ('Za osnaživanje iskrenoga srca dovoljna je sama vjera.') iz himne *Pange lingua* koja se pripisuje Tomi Akvinskom.

U vezi s tim podatkom ne možemo zaobići sljedeće pitanje: može li taj završni citat biti putokaz k nekom drugom predlošku odnosno preradbi *Imitacije*? Čini se da istraživanje mora ići u tom smjeru jer po svemu što je dosad utvrđeno, nije moguće dokazati ovisnost dubrovačkoga rukopisa o latinskom predlošku ni o Marulićevu prijevodu. Štoviše, većina argumenata koji su prethodno izneseni govore protiv te pretpostavke, pa ćemo se složiti sa zaključkom Petra Bašića da „izravne ovisnosti nema" (Bašić 2012: 165).

5. Talijanski predložak

Na pretpostavku da je riječ o nekoj od talijanskih inačica latinske *Imitacije* usmjeravaju nas pojedinačni primjeri prebacivanja jezičnih kodova, odnosno uvođenja talijanskih riječi u hrvatski tekst bez potpune grafijsko-fonološke prilagodbe, kakva je provedena u većini posuđenica u tekstu *Nasl'jedovan'ja* (npr. *konšijencija* prema tal. *conscienzia*, *škropuo* prema tal. *scropolo*, i slično). Premda takvi postupci jezičnoga posuđivanja sami po sebi nisu ništa neobično jer su poznati kao česta praksa starijih dubrovačkih pisaca,[29] oni nam u prijevodnome tekstu mogu biti smjernicom za otkrivanje predloška, osobito ako nemaju ekvivalent u polazišnom tekstu, u ovom slučaju latinskom tekstu *Imitacije*. U tom pogledu indikativni su primjerice leksemi *astucija* (izv. graf. <*astutia*>) 'domišljatost', 'lukavština', kojim je prevedena latinska imenica *cavillatio* 'mudrovanje', zatim *gvera* (izv. graf. <*guerra*>) 'rat', koji nema podlogu u latinskom tekstu jer su na tom mjestu zabilježene imenice *zelus* 'zavist' *et indignatio* 'srdžba' te leksem *difeti* (izv. graf. <*diffetti*>) 'nedostatci', 'mane' koji zamjenjuju drugi dio latinske rečenice *mala quae gessimus* ('zla koja smo počinili'):

Nasl'jedovan'je I, 3.

Što pomaga velika ***astucija*** *od skrovenijeh i otajnijeh stvari* […]?

29 Usp. Lovrić Jović 2014.

De imitatione Christi I, 3.

Quid prodest magna cavillatio de occultis et obscuris rebus […]?

Nasl'jedovan'je I, 7.

Vazdašnji je mir s čovjekom priklonijem, ma u srcu ohologa i srdoga jes sveđer ***gvera.***

De imitatione Christi I, 7.

Jugis pax cum humili, in corde autem superbi zelus et indignatio frequens.

Nasl'jedovan'je IV, 11.

Da daj nam, daj milos da mi možemo plakati naše ***difete.***

De imitatione Christi IV, 11.

Concede nobis tamen digne flere mala quae gessimus.

Ako osim opisanoga postupka prebacivanja kodova, koji mogu upućivati na talijanski tekst kao polazišni, sagledamo i ostale dosad utvrđene značajke dubrovačkoga prijevoda *Imitacije*, potencijalni bi talijanski predložak *Nasl'jedovan'ja* trebao ispunjavati još nekoliko kriterija: 1. da se u naslovu djela kao autor navodi Ivan Gerson, 2. da talijanska inačica teksta *Imitacije* upućuje na slobodniju interpretaciju latinskoga izvornika na istim mjestima kao i dubrovački prijevod, 3. da je u tekstu zabilježena promjena pripovjednoga diskursa iz trećega u prvo lice na istim mjestima kao u *Nasl'jedovan'ju* i 4. da tekst završava citatom iz himne *Pange lingua* Tome Akvinskoga.

Koliko je dosad poznato, prvo talijansko izdanje spisa *De imitatione Christi* atribuirano Ivanu Gersonu objavljeno je s napomenom *in vulgari sermone* ('na narodnom jeziku') u Veneciji 1488. godine.[30] Premda se u drugoj polovici 16. stoljeća djelo već počelo objavljivati i pod imenom Tome Kempenskoga,

[30] Cjelovit naslov izdanja glasi *De imitatione Christi et de contemptu mundi in vulgari sermone* uz zaključno pojašnjenje na kraju teksta, u kojem se djelo pripisuje Ivanu Gersonu: *Fine della devota operetta de Joanne Gerson della imitatione de Christo et del dispregio del mondo.* […] *Impressa a Venetia* 1488. Usp. Catalogue 1892: 19.

Gersonova je *Imitacija* u talijanskom prijevodu doživjela mnoga izdanja tiskana u Veneciji, Firenci, Milanu i Rimu. O Gersonu kao autoru latinskoga predloška svjedoči primjerice naslovnica talijanskoga prijevoda objavljenoga u Rimu 1590. godine: *Gio. Gerson Dell' imitatione di Christo e del dispregio del mondo, diviso in quattro libri.*[31]

Tridesetak godina prije rimskoga izdanja tiskana je u Veneciji 1557. godine talijanska verzija *Imitacije* s nešto drukčijim naslovom – *I quattro libri di Gio. Gerson della imitatione di Christo, del dispregio del mondo*[32] – koji se u potpunosti podudara s onim na početku dubrovačkoga rukopisa: *Četar libra Ivana Gersona od nasl'jedovan'ja Isukrstova i pogrde od svijeta.*

Kao tiskar naveden je ugledni venecijanski izdavač Gabriel Giolito de Ferrari, a tekstu prijevoda prethodi posveta Giolitovoj supruzi Lukreciji,[33] koju potpisuje dominikanski teolog, pisac i prevoditelj Remigio Nannini Fiorentino, poznat i kao autor talijanskoga prijevoda Marulićeve *Institucije* (Venecija, 1563.).[34]

U skladu s tadašnjom praksom objavljivanja vernakularnih inačica *Imitacije*, prema kojoj je anonimnost prevoditelja češće bila pravilo nego iznimka, na naslovnici izdanja nije navedeno tko je autor prijevoda. No, čini se ipak da je ključnu ulogu u oblikovanju toga teksta imao upravo pisac predgovora Remigio Nannini. Ta pretpostavka ima uporište u rečenici u kojoj Fiorentino savjetuje Lukreciji Gioliti da svoje kćeri potakne na čitanje knjiga o duhovnosti, uz očitovanje o vlastitom autorskom angažmanu: „ova [knjiga] bez sumnje nije posljednja koju sam redigirao i gotovo nanovo preveo."[35]

Iz Fiorentinijeva priopćenja saznajemo da je on skriveni autor talijanske prilagodbe, premda nije poznato je li se služio latinskim izvornikom ili je redigirao

[31] Cjelovit tekst naslovnice glasi: *Gio. Gerson Dell' imitatione di Christo e del dispregio del mondo, diviso in quattro libri. Con le postille de' luoghi citati della Scrittura; che nelle altre impressioni non erano. Et aggiuntovi nel fine un breve modo di esaminar la conscienza mattina e sera. Con licenza de' Superiori. In Roma, appresso Dominico Basa. MDLXXXX.* Vidi popis izvora pod *Dell'imitatione* 1590.)

[32] Cjelovit tekst naslovnice ponovljenoga izdanja iz 1558. godine glasi: *I quattro libri di Gio. Gerson della imitatione di Christo, del dispregio del mondo e delle sue vanita ne quali tutto l'ordine della vita humana chiaramente si comprende. Nuovamente ristampati con le Apostille et con la tavola delle cose degne di memoria. In Vinegia appresso Gabriel Giolito de Ferrari, MDLVIII.*

[33] *Alla molto honoranda M. Lucretia Giolita de Ferrari, mia da sorella osservandissima.* (*Della imitatione* 1558: 3).

[34] O izdanjima Marulićeve *Institucije* na talijanskom jeziku usp. Ganza 1993. i Grgić 1999.

[35] U talijanskom izvorniku: *Fate lor dunque leggere libri spirituali e buoni, tra quali questo senza forse non è l'ultimo, il quale ricorretto da me, e quasi di nuovo tradotto* (*Della imitatione* 1558: 4).

neki od starijih talijanskih predložaka. U svakom slučaju, sasvim je utemeljeno govoriti o prilagodbi jer prijevod na mnogim mjestima pokazuje odstupanja od latinskoga predloška. Iznenađujuća podudarnost tih odstupanja s odgovarajućim prijevodnim rješenjima u tekstu dubrovačkoga *Nasl'jedovan'ja* upućuje na Fiorentinijevo izdanje kao mogući predložak. Već je utvrđeno u prethodnom poglavlju da je latinski izvornik u dubrovačkom prijevodu u znatnoj mjeri preoblikovan, međutim primjeri koji slijede pokazuju da nije riječ o slobodnom prijevodu latinskoga teksta nego o doslovnom prijevodu talijanskoga predloška:[36]

De imitatione Christi III, 42.

De pura et integra resignatione sui ad obtinendam cordis libertatem. ('O čistom i potpunom odricanju sebe za postizanje slobode srca.')

Nasl'jedovan'je III, 37.

Kako se čovjek ima pridat Bogu vaskoličak za imati slobodu od srca.

Della imitat. di Christo III, 42.

Come l'huomo si debbe tutto rassegnare a Dio per haver liberta di cuore.

De imitatione Christi III, 47.

Quod pax non est ponenda in hominibus.

('Da se mir, tj. nada u mir, ne može polagati u ljude.')

Nasl'jedovan'je III, 42.

Kako se mir ima iskati u Bogu.

Della imitat. di Christo III, 47.

Come la pace debber esser cercata in Dio.

[36] Talijanski primjeri citiraju se prema izdanju navedenom u bilješci 32 (v. popis izvora pod *Della imitatione* 1558.). Ovdje treba istaknuti da je jezik talijanskoga prijevoda isti jezik kojim je Remigio Nannini Fiorentino prevodio Marulićevu *Instituciju* (Venecija, 1563.). To je toskanski idiom toga vremena, odnosno talijanski jezik još neoslobođen elemenata latinizma, koji se prepoznaje u prisutnosti grafema <h> u oblicima glagola *imati*, npr. *hauer*, *habbiamo*, *haueremo*, *hauete*, *hauendo*, u riječima *humile*, *honore*, *huomo* te u zadržavanju grafema <t> umjesto kasnijega <z> u riječima poput *astutia* i *avaritia* (Ganza 1993: 74). Dodajmo tomu i primjere poput *sustantia* i *sententia* koji u dubrovačkom rukopisu imaju identičan zapis kao u spomenutom talijanskom predlošku.

I prethodno istaknuti primjeri prebacivanja jezičnih kodova, odnosno umetanje leksema *astucija*, *gvera*, *difeti* u hrvatsku rečenicu, također potvrđuju pretpostavku o talijanskom tekstu kao polazišnom:

Nasl'jedovan'je I, 3.

> *Što pomaga velika astucija* (<***astutia***>) *od skrovenijeh i otajnijeh stvari* […]?

Della imitat. di Christo I, 3.

> *Hor si ragiona della grande* ***astutia*** *delle cose occulte e oscure* […]?

Nasl'jedovan'je I, 7.

> *Vazdašnji je mir s čovjekom priklonijem, ma u srcu ohologa i srdoga jes sveđer gvera* (<***guerra***>).

Della imitat. di Christo I, 7.

> *Continoua pace è con l'huomo humile, ma nel cuore dell'huomo superbo e vitioso è continoua* ***guerra***.

Nasl'jedovan'je IV, 11.

> *Daj nam, daj milos da mi možemo plakati naše difete* (<***diffette***>).

Della imitat. di Christo IV, 11.

> *Almeno dacci gratia, che possiamo piangere i nostri* ***difetti***.

Posljednja dva kriterija koje bi opisani talijanski prijevod trebao ispuniti da bismo ga proglasili ishodišnim tekstom u odnosu na *Nasl'jedovan'je* mogu se provjeriti u završnom ulomku *Imitacije*, koji je u dubrovačkom prijevodu obilježen prevoditeljskim činom osobitim za taj tekst, a to je napuštanje pripovjednoga diskursa u trećem licu, zadanoga latinskim predloškom: *Deus aeternus, et immensus, infinitaeque potentiae*. Kako je već istaknuto u prethodnom poglavlju, na tom je mjestu uveden pripovjedni iskaz u prvom licu u kojem se čitateljima obraća sâm Bog, a ulomak završava citatom Tome Akvinskoga. I ovaj ulomak

pokazuje potpuno podudaranje s talijanskim izdanjem Remigija Nanninija Fiorentinija:

Nasl'jedovan'je IV, 18.

> *Ja koji sam neizmjeran i vjekovit i od neobhićenoga mogućstva činim stvari čudne i koje se imaju iziskivat na nebu i zemlji i moja čudnovita djelovan'ja ne mogu se razumjeti ni poznati, zašto da su djela moja taka, da se mogu poznati i razumjeti od ljucke pameti, ne bi se mogli zvati velika, čudna i slavna.*
>
> *I utoliko za ukrijepiti srce sinčero, sama je vjera dosta.*

Della imitatione di Christo IV, 18

> *Io, il qual sono immenso e eterno, e d'infinita potenza faccio cose maravigliose e investigabili in cielo et in terra: e le mie mirabili operationi non si possono intendere, ne conoscere: imperoche, se l'opere mie fossero tali, che si potessero conoscere e intender dall'humano intelletto, non si potrebbono chiamar grande, ne maravigliose, ne gloriose.*
>
> *E per tanto. Ad firmandum cor sincerum, sola fides sufficit.*

Navedeni primjeri razrješavaju nedoumice oko predloška koji je anonimnome autoru služio kao prototipni tekst u sastavljanju *Nasl'jedovan'ja*. Budući da nam je identitet autora nepoznat, pa tako i podatak o njegovim jezičnim kompetencijama, možemo samo pretpostavljati da je talijansko izdanje Remigia Nanninija Fiorentinija, objavljeno sredinom 16. stoljeća u Veneciji, više odgovaralo autorovu jezičnom iskustvu nego latinski izvornik. Drugi razlog takvoga autorova izbora može biti i okolnost da mu se tekst Fiorentinijeve prilagodbe činio znatno prohodnijim nego latinski tekst *Imitacije*, stoga i prikladnijim za sastavljanje hrvatske verzije koja bi imala recepciju i među manje obrazovanim čitateljima. Tomu u prilog govori analiza Fiorentinijeva prijevoda Marulićeve *Institucije* autorice Ive Grgić (1999), koja je pokazala da se Remigio služio promišljenim traduktološkim postupcima kako bi osigurao protočnost teksta, olakšao njegovo praćenje i tako omogućio uspješnu pučku recepciju

svojega prijevoda.[37] Slično smo nastojanje primijetili i u tekstu dubrovačkoga prevoditelja, koji se, slijedeći Remigijevu prilagodbu i uvodeći kolokvijalizme tipične za dubrovački idiom, na isti način udaljava od književnoga izraza kakav je bio predviđen latinskim predloškom.

Premda je ovisnost o Fiorentinijevoj prilagodbi kao polazišnom i temeljnom predlošku neupitna, to ne isključuje mogućnost da je autor zavirio i u koje drugo izdanje, latinsko ili vjerojatnije talijansko, o čemu svjedoče primjeri koji u Remigijevu tekstu izostaju, ali su potvrđeni u spomenutom mlađem talijanskom izdanju *Gio. Gerson dell' imitatione di Christo* tiskanom u Rimu 1590. godine. Jedno od takvih mjesta, koje povezuje dubrovački rukopis s rimskim izdanjem, rečenica je u kojoj se kao primjer uzornoga redovničkog života spominju crkveni redovi kartuzijanci i cisterciti: *Risguarda i Certosini et Cisterciensi* (I, 25), u dubrovačkom tekstu prilagođena kao: *Nu procijeni čertozine i čistercjeze* (I, 25). Činjenica da ta rečenica nije uključena u Fiorentinijev prijevod upućuje na pretpostavku da se autor dubrovačkoga prijevoda služio i drugim izdanjima odnosno različitim verzijama toga spisa, ali ne utječe na konačan zaključak o dominantnom predlošku *Nasl'jedovan'ja*. Tomu u prilog govori primjerice i naslov prvoga poglavlja druge knjige – *Od vječnoga općen'ja* – koji ne odgovara naslovu *Della interna conversatione* iz rimskoga izdanja (*Dell' imitatione* 1590: 71), već onomu u Fiorentinijevoj prilagodbi – *Dell' eterna conversatione* (*Della imitatione* 1558: 46).[38]

6. Prevoditelj ili prevoditeljica?

Daleko najzanimljivija osobitost dubrovačkoga prijevoda zabilježena je u posljednjoj trećini teksta *Nasl'jedovan'ja*, gdje se povremeno i bez najave u okolnom tekstu pojavljuje pripovjedni subjekt u ženskom rodu, kao što je i iskaz

[37] Dodajmo tomu i završnu ocjenu autorice: „U tom se postupku on ne otklanja od dominantnih prevodilačkih poetika svoga vremena, koje su prevodiocima preporučivale da iz vida ne gube ono što bismo danas nazvali horizontom očekivanja čitalaca. Broj ponovljenih izdanja njegova prijevoda potvrđuje da je taj horizont Remigio ispravno postulirao, jer se željena pučka recepcija talijanskog prijevoda *Institucije* doista i ostvarila. Stoga će stanovita trivijalizacija (kako danas možemo doživjeti Remigiovo 'hitanje ususret' neobrazovanom čitatelju), što ju je prijevodni tekst proveo nad izvornikom, prouzročiti žaljenje samo kod osobitih zaljubljenika Marulova latinističkog umijeća." (Grgić 1999: 119).

[38] U latinskom izvorniku isti naslov glasi *De interna conversatione* (*De imitatione* 1538: 34r).

u drugom licu ponegdje umjesto uz muški oblikovan uz ženski rod glagolskoga pridjeva. Kolebanja u rodu potvrđena su katkad i u istoj rečenici, kao u primjeru III, 52:

III, 30. *Ja poznam misli skrovite, zašto je vele korisnije za spasen'je tvoje da si kadgodi ti ostavljen bez utješen'ja duhovnoga, da se možebit ne uzoholiš u stvareh prosperijeh i da hoćeš biti* ***draga*** *tebi, a ne meni.*

III, 34. *Ah, kad će doći oni blaženi čas dugo željen, kad ću ja biti* ***nasićena*** *tvoijem prislacijem vidjen'jem.*

III, 35. *Ne scijeni imati sveđer utješen'je duhovno, kako bi* ***ktjela****, zašto ga moji sveti ne imaše, ma imaše velike tegote.*

III, 41. *Ako se ja uzufam uprav, nigda neću scijeniti da sam* ***uvrijeđena*** *od jednoga stvoren'ja, ma zašto se ja ne razgledam, para mi da sam* ***uvrijeđena*** *od svakoga stvoren'ja. Dake bivši ja teško sagriješio, pravedno imam biti pogrđen i ponižen. Ma tebi se pristoji hvala, čas i slava. I ako se ja ne spravim za biti* ***pogrđena*** *od svakoga stvoren'ja, ne mogu biti* ***pokojna*** *ni stati u pameti mojoj, ni bit* ***prosvijetljena*** *potpuno ni s tobom se sjedinit u duhu.*

III, 52. *Dake da ja prolijevam suze kako more, jošte ne bih bio dostojan od utješen'ja tvoga, ma za biti frustan i pedepsan, zašto ja sam te* ***uvrijedila*** *u mnogo stvari. [...] O, Gospodine, što sam ja* ***učinila****, zašto bi mi ti imao dati jedno utješen'je nebesko? Ja se ne spomenujem da sam ja* ***učinila*** *nijedno dobro, ma sveđ sam prignut na zlobe. [...] Zaisto nisam dostojio nego pako.*

IV, 9. *Prikažuj za svijeh onijeh, koje sam ja* ***uvrijedila*** *u riječeh aliti u djelijeh aliti u kojigodi način.*

IV, 12. *Ništanemanje da ti stojiš jedno godište* ***aparekjana*** *aliti* ***spravna*** *i da na drugo ne misliš, ne bi za to bila* ***dostojna*** *[za] pripravljen'je.*

IV, 13. *I moja volja jes stati* ***združena*** *i polak tebe Jezuse Isukrste.*

Ovakvu je pojavu na prvi pogled moguće povezati s poznatom činjenicom da su u dubrovačkoj rukopisnoj ostavštini potvrđeni primjeri nabožnih tekstova

koje su muški autori u ženskom rodu pisali za redovnice.[39] No budući da se opisana odstupanja pojavljuju bez dosljednosti i to samo u nekim dijelovima prijevoda, odnosno da je riječ o nepredvidivim i nasumičnim iskoracima u odnosu na utvrđeni predložak, tumačimo ih kao spontane, pa i nesvjesne izmjene polazišnoga teksta. Te nas okolnosti vraćaju na problem atribucije rukopisa uz novu nepoznanicu: skriva li se iza ovoga teksta prevoditeljica koja je, vođena podsvjesnom jezičnom navikom, na petnaestak mjesta u tekstu ispustila iz vida predložak pisan u muškom rodu?

Za razrješavanje te zagonetke potrebni su opširniji podatci o izvanjezičnim okolnostima, koji nisu obuhvaćeni ovim radom, ali će možda biti otkriveni u budućim istraživanjima povijesti dubrovačke pisane baštine.

7. Zaključak

Uz sve dosad rečeno, zagonetka rukopisa *Četar libra Ivana Gersona od nasl'jedovan'ja Isukrstova* nije u potpunosti razriješena zbog još nepoznatoga podatka o identitetu prevoditelja (ili prevoditeljice). Treba, međutim, podsjetiti na činjenicu da je anonimnost vernakularnih prijevoda *Imitacije* bila sasvim uobičajena u mnogim europskim izdanjima, pa tako ime prevoditelja nije zabilježeno ni na naslovnicama talijanskih predložaka koji su povezani s rukopisom *Nasl'jedovan'ja* (Venecija, 1557. i Rim, 1590.). Osim te nepoznanice, pozornost filologa privuklo je i otvoreno pitanje mogućega utjecaja Marulićeva prijevoda *Imitacije* na dubrovački tekst, koje se ponajprije temeljilo na ideji o neprijepornom autoritetu velikoga pisca i pretpostavci da je Marulićevo *Naslidovan'je* (1500.) mlađim prevoditeljima služilo kao egzemplarni tekst. No, pretpostavka o prilagodbi Marulićeva čakavskoga teksta na dubrovački idiom gubila je svoje uporište na svakom koraku analize jezičnih, stilskih i traduktoloških osobitosti teksta *Nasl'jedovan'ja*, koje su upućivale na samostalan prijevod prema talijanskom predlošku Remigija Fiorentinija *I quattro libri di Gio. Gerson della imitatione di Christo* (1557.) kao polazišnom tekstu.

[39] Usp. Brlek 1952: 60, 61.

Utjecaj Fiorentinijeva izdanja *Imitacije* na tekst *Nasl'jedovan'ja* prepoznaje se ponajprije u slobodnijoj interpretaciji latinskoga prototipa, u mjestimičnoj promjeni pripovjednoga diskursa zadanoga latinskim predloškom, u postupcima prebacivanja jezičnih kodova, ali i u nastojanju da se dvjestotinjak godina star srednjovjekovni tekst o kršćanskoj pobožnosti i duhovnom napretku približi manje upućenim čitateljima, što je u dubrovačkim okolnostima značilo prilagoditi ga jezičnom iskustvu izvornih govornika dubrovačkoga idioma, koji ga možda nisu mogli razumjeti u latinskom izvorniku ili talijanskom prijevodu. Rezultat toga nastojanja prvi je štokavski prijevod latinskoga spisa *De imitatione Christi*, tekst u kojem se jezik književnosti nadopunjuje elementima pučkoga govora te predstavlja važno svjedočanstvo o značajkama dubrovačkoga idioma, kao i o izražajnim mogućnostima hrvatskoga jezika u 17. stoljeću.

Izvori

Dubrovačko *Nasl'jedovan'je* = *Cetar Libra Ivanna Gersona od naslyedovania Isukarstova i od pogarde od svieta. 1639.* Rukopisni kodeks 74. Arhiv Male braće u Dubrovniku.

De imitatione 1538. = *Ioannis Gerson cancellarii Parisiensis doctorisque moralissimi libellus de imitatione Christi. Venetiis. MDXXXVIII.*

Della imitatione 1558. = *I quattro libri di Gio. Gerson della imitatione di Christo, del dispregio del mondo e delle sue vanita, ne quali tutto l'ordine della vita humana chiaramente si comprende. Nuovamente ristampati con le Apostille et con la tavola delle cose degne di memoria. In Vinegia appresso Gabriel Giolito de Ferrari. MDLVIII.*

Dell' imitatione 1590. = *Gio. Gerson dell'imitatione di Christo e del dispregio del mondo, diviso in quattro libri. Con le postille de' luoghi citati della Scrittura che nelle altre impressioni non erano. Et aggiuntovi nel fine un breve modo di esaminar la conscienza mattina e sera. Con licenza de' Superiori. In Roma, appresso Dominico Basa. MDLXXXX.*

Kašić 1640. = *Ritual rimski istomaccen slovinski po Bartolomeu Kassichiu Popu Bogoslovçu od Druxbae Yefuſſovae Penitençiru Apostolskomu. V Riimu Iz Vtiesteniçae Sfet: Skuppa od Razplodyenya S. Vierrae*. 1640.

Kašić 1641. = *Tomme od Kempisa kanonika regulara od reda S. Augustina piismo od nasledovanya Gospodinna Nassega Yefuſſa Duſcevno i Prizamierno. Slovinskiga upijſa Bartolomeo Kassicch Dalmatin Pop Bogoslovaç od Druxbae Yefuſſovae. V ceter diele razdieglieno. V Rimu Pò Francesku Moneti. S' dopusctienyem od Stariſcinà*. 1641.

Marulićevo *Naslidovan'je* = Horvat, Marijana. 2024. *Od Naslidovan'ja Isukarstova i pogarjen'ja taščin segastvitnjih Marka Marulića. Predgovor, transkripcija i rječnik uz faksimil.* Institut za hrvatski jezik.

Perić Gavrančić, Sanja. 2024. *Od nasl'jedovan'ja Isukrstova i od pogrde od svijeta (1639.). Anonimni dubrovački prijevod. Predgovor, transkripcija i rječnik uz faksimil*. Niz: *De imitatione Christi* na trima stilizacijama hrvatskoga književnog jezika. Knjiga II. Institut za hrvatski jezik. Zagreb.

Literatura

AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1880. – 1976. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.

Bašić, Petar. 2012. *De imitatione Christi u hrvatskim prijevodima*. Kršćanska sadašnjost. Zagreb.

Bratičević, Irena. 2025. Na žensku službu: Oznake ženskog vlasništva na rukopisima i knjigama starog Dubrovnika. *Filologija* 85. 19–58.

Brlek, Mijo. 1952. *Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku*. Knj. I. JAZU Zagreb.

Catalogue = *Imitatio Christi* (Thomas a Kempis, Joh. Gerson, Giov. Gersen). 1892. Catalogue 81. Manuscrits, Editions. Traductions. Controverse. Ludwig Rosenthal, Librarie ancienne, Munich.

Derossi, Julije. 1978. Je li Bartul Kašić ijekavizirao Marulićev prijevod Kempenčeva djela „De imitatione Christi". *Čakavska rič* 7/2. 7–28.

Gabrić-Bagarić, Darija. 1977. „De imitatione Christi" Tome Kempisa u Marulićevu i Kašićevu prijevodu. *Čakavska rič* 7/2. 47–70.

Gabrić-Bagarić, Darija. 2002. Književni jezik lekcionara 17. stoljeća. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 28/1. 35–71.

Ganza, Herci. 1993. Izdanja Marulićeve *Institucije* na talijanskom jeziku. *Colloquia Maruliana* 2. 73–77.

Grgić, Iva. 1999. Prilozi traduktološkoj analizi talijanskog prijevoda *Institucije*. *Colloquia Maruliana* 8. 109–120.

Kulundžić, Zvonimir. 1977. Naši prijevodi i naša izdanja „De imitatione Christi". *Ta rič hrvacka starinska naša draga ča zvoni kroz stolića*. *Rasprave iz starije hrvatske književnosti od Marulića do Matoša*. Knj. I. Zagreb.

Lovrić Jović, Ivana. 2014. *O starome dubrovačkom govoru nazbilj*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

Lupić, Ivan. 2014. Piligrinov otpor. *Otpor: subverzivne prakse u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi*. *Zbornik radova 42. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Filozofski fakultet – Zagrebačka slavistička škola. Zagreb. 35–79.

Lupić, Ivan. 2021. Marulić u Dubrovniku. *Colloquia Maruliana* 30. 5–51.

Morović, Hrvoje. 1972. Marulićev prijevod glasovitog srednjovjekovnog djela „De imitatione Christi". *Čakavska rič* 2/2. 55–198.

Rezar, Vlado. 2006. *De morte Christi* Damjana Beneše. *Hrvatska književna baština. Građa za povijest hrvatskoga latinizma*. Sv. I. Ex libris. Zagreb. 11–98.

Tomasović, Mirko. 1975. Marulićev prijevod knjige Tome Kempenskoga „De imitatione Christi". *Čakavska rič* 5/2. 5–20.

Tomasović, Mirko. 1992. Kempenac – Marulić – Kašić. *Colloquia Maruliana* 1. 122–127.

Von Habsburg, Maximilian. 2011. *Catholic and Protestant Translations of the Imitatio Christi*, *1425–1650. From Late Medieval Classic to Early Modern Bestseller.* Routledge. Taylor & Francis Group. London and New York.

Nasl'jedovan'je after Marulić's *Naslidovan'je* – The Enigma of Manuscript 74 from the Archives of the Friars Minor in Dubrovnik

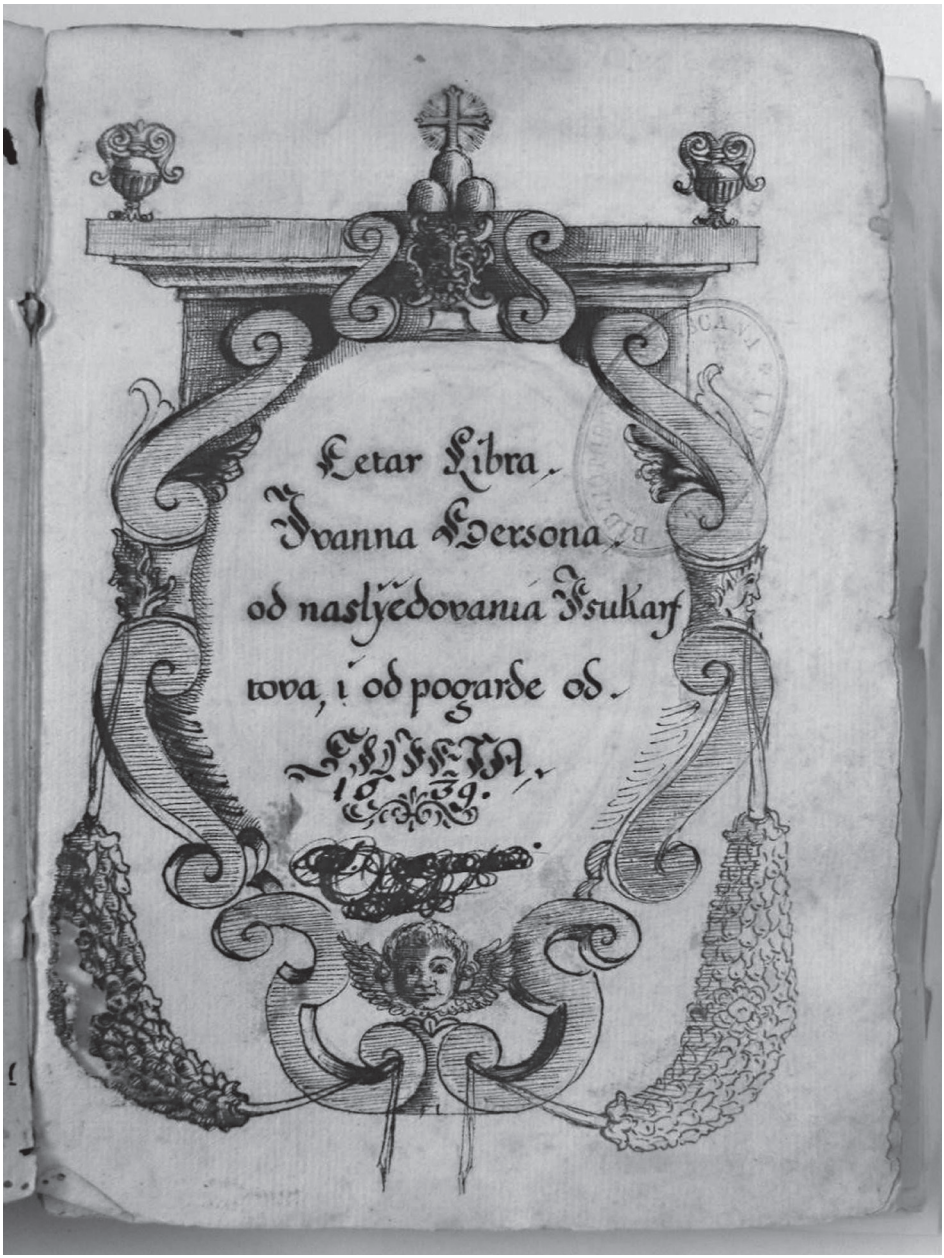
Abstract

The manuscript translation of the Latin text *De imitatione Christi*, titled *Od nasl'jedovan'ja Isukrstova i od pogrde od svijeta* (1639), has captured the interest of philologists not only because of the translator's anonymity but also due to unresolved questions regarding its connection to Marulić's vernacular version *Od naslidovan'ja Isukarstova* (1500), which has often been regarded as a prototype for later Croatian translations of the Imitation of Christ.

This study challenges the hypothesis of some scholars that the manuscript is merely a free adaptation of Marulić's Čakavian text into the Dubrovnik dialect. It examines the manuscript's linguistic, stylistic, and traductological features, which point to an independent translation based on the Italian edition *I quattro libri di Gio. Gerson della imitatione di Christo*, compiled by Remigio Nannini Fiorentino and printed in Venice in 1557. The impact of Fiorentino's text on Croatian translation is mainly acknowledged through its more flexible interpretation of the Latin original, modifications of the narrative discourse, shifts in language codes, and an effort to render a medieval text, over two hundred years old, more comprehensible to less knowledgeable readers. In the specific context of Dubrovnik, this involved adapting the text to the linguistic experience of native speakers, who may not have understood the Latin original or Italian translation. While the authorship of this manuscript remains unresolved, certain linguistic clues within the text suggest that the translator may be female, which remains a topic for further research.

Ključne riječi: ranonovovjekovni hrvatski prijevodi *De imitatione Christi*, Marulićevo *Naslidovan'je*, anonimni rukopis *Od nasl'jedovan'ja Isukrstova* (Dubrovnik, 1639.), talijansko izdanje *Della imitatione di Christo* (Venecija, 1557.), Remigio Nannini Fiorentino

Keywords: *De imitatione Christi* in Early Modern Croatian translations, Marulić's *Naslidovan'je*, anonymous manuscript *Od nasl'jedovan'ja Isukrstova* (Dubrovnik, 1639), Italian edition *Della imitatione di Christo* (Venice, 1557), Remigio Nannini Fiorentino

Naslovnica rukopisa 74 iz Knjižnice Male braće u Dubrovniku